

SZEMLE

KÖNYVEK

MANU TÖRVÉNYKÖNYVE

Szanszkritből fordította Borbély Judit Bernadett. Szakmailag ellenőrizte Dezső Csaba. A jegyzeteket írta Borbély Judit Bernadett–Dezső Csaba. Az előszót írta Ruzsa Ferenc. (India Könyvtár, 5. Szerk. Zentai György.) L'Harmattan, Budapest, 2019, 375 oldal

A *Mánavadharmasásztra*, más néven *Manuszmriti* a hinduizmus egyik legfontosabb szövege, az ókori India társadalomtörténetének egyik legfontosabb forrása, amely ránk maradt formáját Észak-Indiában valószínűleg a Kr. u. 2. században nyerte el. Indiában a munka egyedülálló tekintélyét mitikus szerzőjének, Manunak, az emberiség ősatyjának, Brahmá teremtőisten fiának köszönheti. Az indiai hagyomány a Manuról elnevezett Mánava ('Manutól származó') jogi iskolát tartja a kódex összeállítójának. Ez az enciklopédikus mű valójában több évszázados szerkesztői munka eredménye, és a tényleges szerkesztők ismeretlenek. A ma ismert verses szöveg 12 könyvet tartalmaz, a versek száma 2685. A *Manu törvénykönyve* általánosan elfogadott fordítás onnan ered, hogy a Brit Kelet-indiai Társaság a 18. század végén olyan igazságszolgáltatási rendszer kiépítésébe kezdett, amelyben a modern angol jog mellett a hindu szokásjognak is szerepet szántak, és ennek legfőbb forrását a *Manuszmriti*-ben vélték megtalálni. Ha viszont közelebbről vizsgáljuk meg a szöveget, akkor azt látjuk, hogy csupán VIII. és IX. könyvének bizonyos versei tartalmazznak a polgári jogra, a büntetőjogra vagy a jogeljárási kérdésekre vonatkozó olyan megállapításokat, amelyek a 18. századtól a 20. századig a tényleges indiai joggyakorlat részei voltak. Mivel a munka legnagyobb része vallási, rituális, politikai és a mindennapi életre vonatkozó normákból áll, helyesebb volna egy körülírt fordítást használnunk. Eszerint a cím a 'Mánava iskolának a *dharmáról* szóló tankönyve/szakkönyve (*sásztra*)', amely a *bráhmanák* tanulmányaihoz nyújtott anyagot, és mint ilyen a hinduizmusban a tudományos irodalom (*sásztra*) darabjának is számított. Ennek megfelelően nem törvénykönyv a szó modern értelmében. A *dharm*a fogalomnak azonban sok jelentése van, a legfőbbek: 'törvény', 'igazságosság', 'erkölcsi/vallási kötelesség' és a hinduk számára az egyik fő életcél, amely a szó legtágabb értelmében „megtartja” az embert az állandóan változó világban.

Az, hogy 1034 vers (38,5%) a *bráhmanákra*, 971 (36,2%) a királyokra vonatkozik, a társadalom többi osztályáról pedig aránytalanul kevesebb szó esik, több dologra enged következtetni. Elsősorban azt jelenti, hogy a szöveg által vizionált

társadalomban, amely a valóságban sohasem létezett, a *bráhmanák* magukat a politikai és a gazdasági hatalom képviselői fölé helyezték. A királyra vonatkozó versek azt írják elő, hogy miként viselkedjenek és uralkodjanak a magukat a *bráhmanáknak* szentelő királyok. Arra a kérdésre, hogy a *bráhmanák* milyen meggondolásból állították össze a kódexet, többféle válasz adható.

Ruzsa Ferenc bevezető tanulmányában úgy véli, hogy a *Manuszmriti*ben felvázolt társadalmi rend a Kr.e. 1. évezred óta minden szempontból teret vesztett *bráhmanák* makacs, konzervatív csoportja stratégiájának a terméke, a *dharmáról* és az életkorokról kialakított felfogásuk pedig a buddhizmus hatására alakult ki. Mások az Indiát a Kr.e. 2. századtól a Kr.u. 4. századig ért idegen inváziókat és az ezekkel járó népkeveredést emelik ki. Megint mások az időszámításunk első századaiban virágzó városiasodás és kereskedelem hanyatlását, az adórendszer és a politikai viszonyok instabilitását hangsúlyozzák, amelynek eredményeképpen a *bráhmanák* biztos megélhetése is bizonytalanná vált. A *Manuszmriti* és a *Mahábhárata* tanítókönyveinek közös célja az, hogy megerősítsék a bráhmanizmus pozícióit, amelyek a buddhizmus és más heterogén vallások, majd a Maurja-dinasztia (Kr.e. 322–185) és azt követően az Indiába érkező idegen hódítók hatására meggyengültek.

A ránk maradt szövegről – a benne lévő ellentmondások és a bonyolult szövegtörténet miatt – nem szerencsés, sőt egyenesen történetietlen volna bármiféle egységes értékítéletet alkotni. A mai olvasónak ellenszenvesek lehetnek az egyes társadalmi rendek (*varna*) közötti durva jogegyenlőtlenségek vagy a nők függetlenségének teljes alávetését sugalló versek (V, 147–148 és IX, 3–4), ugyanakkor a nő mint feleség és anya „áldott”, imádatra méltó (IX, 26), és a férj, hogy „kedvére tegyen az isteneknek, örökösen viselje gondját hűséges hitvesének” (IX, 26 és 95). Ami az anyagiakat és az otthoni teendőket illeti, önmagáért beszél a IX, 11 vers: „bízza rá feleségére vagyonának kezelését, a takarítást, a vallásos teendőket, a főzést, valamint a háztartási javak, bútorok rendben tartását.”

A mindenkori fordítónak egyáltalán nincs könnyű dolga. Igaz, a szanszkrit szöveg nyelvtanilag egyszerű, a szókincse azonban bővelkedik nem könnyen értelmezhető szakkifejezésekben, illetve a korabeli szellemi és tárgyi kultúrára vonatkozó szavakban. A versek tömörsége önmagában is nehézségek forrása, és ezeket tovább fokozza az a körülmény, hogy a mű sajátos szövegtörténetének köszönhetően sokszor olyan versek állnak egymás után, amelyek között nincs szövegösszefüggés. Mindezt figyelembe véve elfogadható fordítás csak a munkához írt kommentárok felhasználásával lehetséges.

Formai szempontból ezt kétféleképpen lehet megoldani. Egyes fordítók szögletes zárójelben közlik a szükségesnek vélt kiegészítéseket, és kerek zárójelben az eredeti szanszkrit terminusokat. Egy másik, olvasóbarát megoldás az, hogy a kommentár vagy kiegészítés lábjegyzetbe kerül. Borbély Judit és Dezső Csaba, nagyon sikeresen, az utóbbi lehetőséget választották. A magyar szöveg,

amely az eredeti verses szöveget gördülékeny prózában adja vissza, az alapos lábjegyzetekkel együtt több, mint egy átlagos művelt olvasónak szánt fordítás, hiszen az indológusok is nagy haszonnal forgathatják. Annak, aki tudományosan foglalkozik a törvénykönyvvel, persze emellett kezébe kell vennie az eredeti szanszkrit szöveget.

Borbély Judit kitűnő fordítást készített. Biztos nyelvtudással és kiváló fordítói érzékkel sikerült olyan olvasmányos magyar szöveget alkotnia, amely egyszerre modern, szakszerű, és kellőképpen megőrzi egy térben, időben, kultúrájában, gondolkodásmódjában a mai magyar olvasótól igen távoli világ üzenetét. A nagy gondossággal készült, bőséges jegyzetek eligazítanak a többjelentésű vagy homályos értelmű szakkifejezések lehetséges magyarázatai között, és naprakész tárgyi információkkal szolgálnak.

A szöveg tartalmi gazdagsága kimeríthetetlen. Egy könyvismertetésben csak arra vállalkozhatunk, hogy ennek illusztrálására bemutatunk néhány olyan esetet, ahol egy-egy szakkifejezés vagy fogalom értelmezését továbbgondolhatjuk. Válogatásunk esetleges.

I, 88: „A *bráhmanáknak* a Veda tanítását és recitálását, az áldozatbemutatást és a szertartások levezetését, az adakozást s az ajándékok elfogadását jelölte ki.”

A szanszkrit *adhjájana* nemcsak 'recitálás'-t, hanem 'hangosan tanulás'-t, általában 'tanulmányok'-at is jelent a *bráhmanák* esetében.¹ Az I, 89-ben a *ksatrija* kötelességei között ez utóbbira gondolhatunk, hiszen ők nem mutathatnak be áldozatokat. Az áldozat bemutatásakor a *bráhmanák* kizárólagos joga és feladata a Veda recitálása.

VII, 33: „Ha a király ezt az életmódot követi, még ha csupán kalászszedésből él is, hírneve messzire terjed a világban, akár egy csepp olaj a vízben.”

Silóncshana: 'kalászszedés', egészen pontosan 'tallózás', a szántóföldön az aratás után visszamaradt kalászok összeszedése, gyűjtögetése, amely az erdei remeték, bölcsek megélhetési forrása.

VII, 43: „A három Védát, a kormányzás örökkévaló tudományát, a logikus gondolkodást, valamint a lélek tudományát a három Veda ismerőitől tanulja, az üzleti ügyeket a köznéptől.”

Az *átmavidjá* 'a lélek tudománya', de lehet, hogy itt inkább 'a legfőbb lélek ismerete'² vagy 'az Én filozófiája'. A *várttárambhán* összetételt Borbély Judit az ismert fordításoktól eltérően helyesen nem két fogalomnak, azaz nem *dvandva* összetételnek tartja. Az *Arthasásztra* I, 2, 1 szerint a *várttá* a 'közgazdaságtan' mint tudomány (*vidjá*). Manu a *lókatah* 'köznéptől' szó beillesztésével a foga-

¹ Tóttössy Csaba fordításában: „(Veda)tanulmányozást”. Ld. Manu törvényeiből. Ford. Tóttössy Csaba. In: *Ókori keleti történeti chrestomathia*. Szerk. Harmatta János. Budapest, 1965, 371.

² Wojtilla Gyula fordításában: „a Legfőbb Lélek ismeretét”. Ld. *Mānavadharmasāstra*. Hetedik könyv. Ford. Wojtilla Gyula. In: *Szöveggyűjtemény az Augustus-korhoz*. Szerk. Tar Ibolya. Szeged, 1998, 175.

lom gyakorlati jelentését ragadja meg. Ennek alapján talán a *várttárambhán* összetétel pontosabb jelentése 'a gazdaság ügyeit' lehetne.

VII, 110: „A királynak úgy kell megvédenie birodalmát és elpusztítani ellenségeit, ahogy a saraboló kitepi a gyomot, és megóvja a gabonát.”

A *nirdátri* szó 'saraboló' fordítása ambivalens, mert egyaránt vonatkozhat egy szerszámra és egy saraboló emberre. Mivel itt egy körültekintést igénylő tevékenységről van szó, a sarabolás viszont „fünyíróelven” működik, az ajánlott fordítás 'gyomláló (ember)', aki kitepi a gyomot, és megóvja a gabonát.

VII, 151: „Délidőben vagy éjfélkor, amikor nyugodt és kipihent, minisztereivel együtt vagy egymagában töprengjen el az Erényességről, a Jólétről és a Gyönyörről.”

A *dharma*, *artha* és *káma* szavak 'erényesség', 'jólét' és 'gyönyör' fordítása lehetséges, de mivel ezek sokjelentésű terminusok, jó lett volna a szanszkrit alakokat a jegyzetben megadni. A *káma* komplex fogalom, alapjelentése 'vágy', voltaképpen a világban és az egyénben is meglévő érzelmi, akaratlagos szféra gyűjtőneve. A 'gyönyör' szanszkrit megfelelője *rati*. A fenti három fogalom a hinduk hármasságát jelenti. Látszólag ellentmondó fogalmak, a valóságban azonban kölcsönösen összefüggnek, amennyiben az ember csak akkor jut el a megváltáshoz (*móksa*), ha élete során egyszerre mindegyikre törekszik.

VIII, 381: „Nincsen nagyobb törvénytelenység a földön a *bráhmana* megölésénél, ezért a király még csak ne is gondoljon rá, hogy megöl egy *bráhmanát*.”

A *manaszápi na csintajét* „ne is gondoljon rá” jól kifejezi Manu szándékát, de Schmidt József fordítási javaslata („»szíve legmélyén« (álmában), »se gondoljon rá«³) képletesebb, mert tekintetbe veszi magát a *manaszá* szót is. Mivel azonban a *manasz* 'szív' a gondolkodás szerve is, esetleg azt is mondhatnánk, hogy „még eszébe se jusson”.

Ruzsa Ferenc bevezető tanulmánya lendületes, figyelemfelkeltő, információkban gazdag írás. A szerző olyan koncepció erőteljes képviselője, amely eltűzöttan kedvezőtlennek mutatja be a *bráhmanák* társadalmi pozícióit a kérdéses korszakban. Gondosan számba veszi a *Mánavadharmasásztra* korábban megjelent fordításait, amelyek szerinte a szöveg kevesebb mint harmadrészét teszik ki. Kár, hogy elkerülte figyelmét a munka hetedik könyvéről készült fordításunk.⁴

A *Manu törvénykönyve* most megjelent teljes fordítása még nemzetközi összehasonlításban is minden szempontból elsőrendű munka, az Indiáról szóló magyar nyelvű szakirodalom nagy értéke.

Wojtilla Gyula

³ Ehhez ld. Schmidt József könyvismertetését: Manu törvényei: Mánava Dharmasásztra. Szanszkritből fordította Büchler Pál. Budapest, 1915. *Egyetemes Philológiai Közlöny* 39 (1915) 741.

⁴ Mánavadharmasásztra, 174–193.